

pagina, niet zorgvuldig geredigeerd. Van de driehoofdige eindredactie, bestaande uit Breedveld en de hoogleraar Nederlandse politiek en parlementaire geschiedenis aan de Leidse universiteit, J. Th. J. van den Berg, van de Leidse universiteit, versterkt met drs. M. J. van der Zeeuw van de SDU, had men (nog) meer inzet mogen verwachten.

Misschien is er voor een niet in de wetenschap, maar in de vlot geschreven contemporaine geschiedenis geïnteresseerd lezerspubliek aan het tweede deel meer plezier te beleven. Wie de jaren zestig bewust heeft beleefd weet zich nog iets te herinneren van bijvoorbeeld de verloving en het huwelijk van prinses Beatrix met Claus von Arnsberg en de onlusten in het jaar 1966. Deze aflevering in de serie wordt ingeleid door Van den Berg. Hij memoreert dat het 'overzicht' is geschreven door 'twee vertegenwoordigers van de jonge generatie' en dat hijzelf tot de generatie van de tijdgenoten behoort, zodat hij 'de onderhuidse verbazing van de schrijvers' begrijpt. Deze opmerking is ook als kritiek te lezen. Mijns inziens hadden de bewerkers van de knipsels voor hun leeftijdgenoten de periode en de toen spelende kwesties meer tot leven kunnen roepen. Door in een juiste dosering kennis van die tijd te combineren met inzicht in de juist ook in de krant te bespeuren gevoelens van mensen in die jaren.

Al met al is het onder een meer algemene noemer te brengen tweede deel, evenals het meer specialistische eerste deel, onduidelijk als het gaat om de afbakening en behandeling van de stof in relatie tot het beoogde lezerspubliek. Een ondoordacht uitgeefplan met grote kans op mislukking in de lezersmarkt staat een beter idee om het verleden mede met behulp van pershistorische bronnen tot leven te roepen voorlopig voor jaren in de weg, zo vrees ik. Tweeëneenhalf jaar heb ik op vervolgdelen gewacht, in de hoop tot een meer positieve bespreking te kunnen komen. Het ziet er echter naar uit dat ze niet meer zullen verschijnen.

J. M. H. J. Hemels

S. Leydesdorff, *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp 1953-1993* (Amsterdam: Meulenhoff, 1993, 304 blz., f34,50, ISBN 90 290 2771 1); K. Slager, *De ramp. Een reconstructie* (Goes: De Koperen Tuin, 1992, 439 blz., ISBN 90 72138244 (pb.) 90 72138252 (geb.)).

Veertig jaar na de grote watersnoodramp in Zuid-West Nederland in 1953, ook wel zonder meer 'de ramp' genoemd, verschenen daarover twee boeken. Hoewel zij natuurlijk in allerlei opzichten raakvlakken en overeenkomsten vertonen valt op hoe verschillend van aard en aanpak zij zijn. Slager, een journalist met veel ervaring in het samenstellen van historische radio-documentaires waarin op grote schaal van interviews gebruik wordt gemaakt, wilde vooral het verhaal van de ramp en wel in het bijzonder de lotgevallen van 'de gewone mensen' zo goed mogelijk vertellen. Daartoe las hij wat hij daarover kon vinden, raadpleegde hij archieven en documentatie-centra, maar bovenal interviewde hij. Meer dan 200 gesprekken voerde hij zelf en verder kon hij beschikken over ongeveer 350 nog in 1953 gemaakte interviews.

Zo kon hij een 'reportage' maken, waarin het verhaal grotendeels verteld wordt aan de hand van uitspraken van vele betrokkenen en van citaten of parafrases uit originele documenten. De eerste 250 bladzijden zijn chronologisch geordend, de volgende 150 behandelen nog een aantal thema's afzonderlijk. Door het boek heen komen de verschillende eilanden, polders en gemeenten goed gespreid aan bod. Het verhaal heeft een hoog tempo en is zeer concreet. Daardoor laat het boek zich ondanks de omvang en de vele gedetailleerde gegevens vlot lezen. Een gevarieerd beeld van de gebeurtenissen, goed ondersteund door foto's, rijst op. De chaos,

de ontredde en het menselijk lijden komen nadrukkelijk tot uiting. Maar ook bewonderenswaardig krachtdadig, effectief en soms heldhaftig optreden wordt beschreven, lang niet altijd overigens van diegenen die daartoe krachtens hun functie eigenlijk waren geroepen. Terughoudend maar zonder aarzeling becommentarieert Slager daarbij de gebeurtenissen. Ook de schuldvraag ontloopt hij niet. Integendeel, die interesseert hem hevig en stuurde in sterke mate zijn vragen en zijn verhaal. Zijn conclusie laat niet aan duidelijkheid te wensen over: in de jaren voorafgaand aan de ramp lieten de verantwoordelijke instanties en personen na de nodige maatregelen te treffen, hoewel zij op de hoogte waren van de zwakheden van de dijken.

Slager is naar mijn oordeel goed in zijn bedoeling geslaagd. Er is nu een helder, genuanceerd en gedetailleerd overzicht van de ramp en de nasleep ervan beschikbaar. Wel is het, juist omdat hij wel degelijk zorgvuldig te werk is gegaan, jammer dat de verantwoording veel te wensen overlaat: geen annotatie, geen register (dat juist om bijvoorbeeld de gebeurtenissen op een bepaalde plaats of van een bepaalde persoon te volgen eigenlijk onmisbaar is) en een uiterst onbevredigende lijst van archieven en literatuur (beide door elkaar heen, waarbij aanduidingen als 'gemeentearchief van ...' opgenomen zijn tussen op titel en niet op auteur alfabetisch geordende boeken en rapporten).

De bedoelingen en ambities van historica en hoogleraar vrouwenstudies Leydesdorff zijn heel anders dan die van Slager. Zij wilde in de eerste plaats de collectieve herinnering aan de ramp tot onderwerp van studie maken en zo het proces van herinneren als zodanig analyseren. Tegelijkertijd hoopte zij daarmee de ervaringen van de slachtoffers, die tot nu toe 'buiten de officiële geschiedschrijving' (21) zijn gebleven een plaats te geven in de nationale geschiedenis, die wat betreft de ramp zo nauw met de Nederlandse identiteit is verbonden. Een belangwekkend streven, want het gaat om vragen van een klaarblijkelijk vergaande strekking, zowel met betrekking tot de (recente) Nederlandse geschiedenis als inzake de beoefening van de *oral history*. Deze laatste kent in Nederland een zekere bloei in de zin dat er veelvuldig wordt geïnterviewd ten behoeve van historisch onderzoek. Maar aan de theoretische problematiek, waarvan men in ons land zeker goed op de hoogte is, zijn de bijdragen tot nu toe beperkt gebleven. Een grootschalig onderzoek van deze aard was in Nederland nog niet uitgevoerd. Zo bezien gaat het dus om pionierswerk. Het is opvallend en interessant om te zien hoe deze bedoelingen tot een totaal andere wijze van interviewen en gebruik van interviews leiden dan bij Slager. Deze legt over zijn techniek en stijl van ondervragen geen verantwoording af. Maar het is duidelijk dat hij, hoewel zorgvuldig te werk gaand, tamelijk onbekommerd door theoretische problemen zijn gesprekspartners met concrete vragen over de gebeurtenissen van februari 1953 benaderde. Vervolgens gebruikte hij uit die interviews juist die gegevens en uitspraken die hij voor zijn reconstructie kon gebruiken. Hij noemt daarbij zonder aarzelen de namen van zijn informanten, kiest meestal korte pregnante citaten en accepteert zonder problemen een gebrekkig geheugen, desnoods zet hij diverse versies naast elkaar. Leydesdorff daarentegen — ook zij interviewde, geholpen door studenten, ruim 200 betrokkenen — gaat te werk volgens de methodiek van de levensverhalen. Dat wil zeggen dat de gebeurtenissen van februari 1953 dienen te worden opgenomen in iemands 'volledige' levensgeschiedenis en ook in dat kader worden gezien en geïnterpreteerd. In haar boek verschijnen de citaten semi-anoniem, namelijk voorzien van initialen, die overigens in de meeste gevallen via de lijst van geïnterviewden makkelijk tot identificatie leiden. Zij koos meestal juist nogal lange passages met inbegrip van de aarzelingen, herhalingen en dergelijke, die immers net als de 'stiltes' van belang kunnen zijn voor de interpretatie. De uitgekozen citaten zijn ook lang niet altijd concreet. Integendeel, verscheidene ervan zijn rijkelijk vaag.

Het moge duidelijk zijn dat Leydesdorff daarmee voor een heel moeilijke opgave koos. Het

resultaat is ongetwijfeld een boeiend en stimulerend boek. In het bijzonder de hoofdstukken 3 tot en met 6, die (de herinnering aan) een aantal facetten van de ramp en de nasleep bespreken zijn boeiende collages van goed gekozen uitvoerige citaten. De theoretische pretenties zijn in dit gedeelte met minder nadruk aanwezig. Inhoudelijk komen deze hoofdstukken overigens af en toe dicht bij het thematische deel van het boek van Slager. Ook de theoretische passages, in het bijzonder die waar de vragen worden opgeworpen over de vorming, werking, beïnvloeding, betekenis en gelaagdheid van de herinnering, zijn interessant en leveren soms verrassende inzichten. Toch vind ik dat Leydesdorff niet echt in haar bedoelingen is geslaagd. Daarvoor zijn dunkt mij vooral twee redenen aan te wijzen. Ten eerste zijn de theoretische passages vaak weinig coherent. Hoe interessant ook, dikwijls zijn de opmerkingen, al of niet als gevolg van de onderliggende literatuur, nogal onhelder en in ieder geval zijn zij te associatief met elkaar verbonden en te weinig tot een hechte en te toetsen hypothese of vraagstelling samengevoegd. Ten tweede blijft de behandeling van de citaten te beperkt. Meestal gaat het om heel korte aanduidingen van op zichzelf boeiende facetten of vragen, waarna één of meer personen uitvoerig aan het woord komen. Maar hoe in die passages nu precies vorming, werking, beïnvloeding, betekenis of gelaagdheid van de herinnering zichtbaar zijn, komt nauwelijks of geheel niet expliciet aan bod.

En ook die andere ambitie, de correctie van de nationale geschiedschrijving, blijft hangen in niet veel meer dan losse opmerkingen. Zeker, de slachtoffers komen uitvoerig aan het woord, maar welke nu die 'officiële' geschiedschrijving is waarin zij ontbreken wordt niet gedocumenteerd. In mijn beeld van de ramp vóór de lezing van deze boeken waren de slachtoffers nu juist prominent aanwezig, maar dat is natuurlijk geen officiële geschiedschrijving, vermoedelijk niet representatief en wellicht zelfs niet meer dan het produkt van overspannen jeugdige fantasie bij het luisteren naar radioreportages in 1953. Hoe dan ook, wie pretendeert een geschiedbeeld — en nog wel één van direct belang voor de nationale identiteit — te corrigeren behoort daarover preciezer en uitvoeriger te zijn dan hier het geval is. Noch het oude, verkeerde beeld is goed te vinden noch is duidelijk van welke aard de correcties nu precies zijn.

Illustratief eindigt het boek met de volgende passage: 'Dit boek kent geen conclusie, het biedt geen antwoord op de vraag wat de herinnering precies is, en ook niet op de vraag wat haar invloed is op de beleving van de huidige tijd. Wel is duidelijk dat de herinnering van de Zeeuwse eilandbewoners een eigen karakter heeft en dat ze als we haar serieus nemen, knaagt aan het collectieve Nederlandse gevoel over veiligheid. Veiligheid is nu eenmaal een illusie, ook die welke ontstaan is met de Deltawerken, want: 'Je bent nooit ergens veilig. Of het nu water is of vuur of een atoombom of een weet ik het welke soort ziekte er ooit kan komen: waar is een mens ooit veilig?' (252). Overigens roept zo'n slot de vraag op of Leydesdorff wel uit was op het soort gevolgtrekkingen en explicietheid, dat ik in haar boek miste. In dat verband is wellicht de volgende, natuurlijk enigszins uit de context gelichte, uitspraak van de schrijfster op bladzijde 25, die mij nogal verbaasde, onthullend: 'Wij moderne mensen vragen niet naar het waarom'. Als dat zo is, is deze recensie misschien niet meer dan een uiting van ouderwetsheid.

Hoe dit ook zij, het boek van Leydesdorff is zoals gezegd, zeker als men zich niet te zeer door de theoretische pretenties laat (af)leiden, wel degelijk zeer leesbaar en de moeite waard. Juist ook als combinatie zijn deze beide boeken over 'de ramp' derhalve krachtig aanbevolen.

J. C. H. Blom

1 Zie wel Kees Slager, 'Reconstructie van de watersnoodramp 1953 — methodische aspecten en kritische opmerkingen over de rol van de autoriteiten', de tekst van een lezing gepubliceerd in *Bulletin Nederlandse arbeidersbeweging*, XXX (juni 1993) 2-17.

H. J. W. M. Boelaars, *Indonesianisasi. Het omvormingsproces van de katholieke kerk in Indonesië tot de Indonesische katholieke kerk* (Dissertatie KUB Tilburg 1991, Kerk en theologie in context XIII; Kok; Kampen, 1991, xi + 472 blz., f79,50, ISBN 90 242 6802 8).

Deze dissertatie werd verdedigd voor de Nijmeegse theologische faculteit. De auteur, socioloog, werkte van 1974-1982 aan de Katholieke Universiteit Atma Jaya te Jakarta. Sinds 1984 is hij missieprocurator van de Nederlandse kapucijnen.

Na de probleemstelling en thema-afbakening behandelen hoofdstuk 2-4 de uitbreiding van de rooms-katholieke kerk in Indonesië 1934-1990. Hoofdstuk 5-9 gaan over deelaspecten van de 'indonesianisatie', namelijk ledenbestand, geestelijkheid, bisschoppen en oversten, structurele en culturele uitbouw van de lokale kerken. Hoofdstuk 10 bevat een slotbeschouwing. Zeventig pagina's appendices en lijsten van literatuur, tabellen, afkortingen, een verklarende woordenlijst en een personenregister sluiten het boek af.

Indonesianisasi is geen geschiedenis van de rooms-katholieke kerk in Indonesië. Het boek geeft wel een goede indruk van de structuur van deze kerk en van haar plaats in de samenleving. Ze is betrekkelijk klein, 3% van de Indonesische bevolking (1930: 0,5%), altijd nog 5 miljoen zielen, evenveel als de zusterkerk in Nederland. In tegenstelling tot deze wordt zij niet geplaagd door secularisatie, en door een kloof tussen bisschoppen enerzijds en kerkvolk en theologen anderzijds. Haar invloed in het land is onevenredig groot, door haar uitgebreid netwerk van scholen, de beste (en duurste) van het land, de kwaliteitskrant *Kompas*, de grootste van het land, het uitgeversconcern Gramedia, de uitstekende ziekenhuizen enz. Tussen 1950 en 1970 bedroeg de groei gemiddeld 8% per jaar, tussen 1970 en 1990 4%, nog altijd bijna het dubbele van de bevolkingstoename. De toestroom komt hoofdzakelijk uit de stamgodsdiensten, deels echter ook uit de Islam. Dank zij het goede onderwijs neemt het aantal rooms-katholieken in het middenkader van bedrijven en overheid snel toe. Al met al is de situatie van de rooms-katholieke kerk (en de andere christelijke kerken) in Indonesië vooralsnog volledig anders dan die van de christenheid in andere landen met een moslimse meerderheid.

De groei van de Indonesische rooms-katholieke kerk, en vooral de kwalitatieve aspecten daarvan, zijn ondenkbaar zonder de aanwezigheid van een kleine tweeduizend buitenlandse geestelijken, priesters, broeders en zusters, hoofdzakelijk Nederlanders en Duitsers. Maar juist deze sterke buitenlandse aanwezigheid leverde problemen op, niet met de kerkleden maar met de overheid. In 1979 eiste de regering dat alle buitenlandse geestelijken die niet reeds Indonesisch staatsburger waren geworden, driekwart van het totaal, het land zouden verlaten. De schok versnelde de indonesianisatie van het kader. In 1961 waren 3 van de 25 bisschoppen van Indonesische origine, in 1991 25 op 33. Tussen 1940 en 1989 nam het percentage Indonesiërs onder de priesters toe van 3% tot 64%, van broeders tot 84% en van zusters tot 93%.

Indonesianisatie is ook een kwalitatief begrip. In hoofdstuk 8-9 behandelt Boelaars beknopt de pogingen van de bisschoppen om te komen tot een gehuwde clerus, de vertaling van bijbel en liturgie in het Indonesisch, de ontmoeting van evangelie en adat, de pogingen om de lokale cultuur in te brengen in een vernieuwde liturgie, de aanzetten tot een lokale religieuze kunst en tot een theologie in Indonesische context. In al deze opzichten is het tot nu toe bij aanzetten gebleven. Hierbij moet worden opgemerkt dat niet zelden buitenlanders in dit opzicht actiever zijn dan de Indonesiërs, voor wie de moderniteit belangrijker is dan de traditionele adat en cultuur. Overigens blijft bij Boelaars onvermeld dat bij de Indonesische christenheid achter de westerse façade een andere wijze van geloven en (be)leven schuilgaat, die geen indonesianisatie meer behoeft omdat ze door en door Indonesisch is. Juist omdat de door hem genoemde en aangeprezen vormen van (kwalitatieve) indonesianisatie met deze andere geloofswijze niet zoveel te maken lijken te hebben zijn ze misschien weinig meer dan een westerse benadering